

İÜ Ktp., TY, nr. 2406, vr. 111^b; Latîfî, *Tezkire*, s. 136-138; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla, Hamidiye, nr. 911-914, IV, vr. 153^{a-b}; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 309-311; Riyâzî, *Riyâzû'l-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 58^{a-b}; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1366; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 135, 337; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 442-443; *Sicill-i Osmânî*, II, 243; *Osmanlı Müellifleri*, II, 135-136; Emir Hüseyin Enîsî, *Menâkıb-ı Akşemseddin : Hayatı ve Eserleri* (haz. Ali İhsan Yurd – Mustafa Kaçalın), İstanbul 1994, s. 138-139, 147-149; Cahid Erencan, *Hamdullah Hamdi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin Yazmalarının Tausifi* (lisans tezi, 1939-40), İÜ Ed.Fak. (İÜ Ktp., Tez, nr. 485); TYDK, I, 75-77; Ayverdi, *Fâtih Devri Hatıratları*, s. 44; Neclâ Pekolcay, *Türkçe Mevlid Metinleri* (doktora tezi, 1950), İÜ Ed.Fak., s. 305-311 (İÜ Ktp., Tez, nr. 1821); Gönül Alpay Tekin, *Leylâ ve Mecnun, Hamdullah Hamdi* (mezuniyet tezi, 1960), İÜ Ed.Fak. Türkoloji Bölümü; a.mlf., "Hamdullah Hamdi'nin Leylâ ve Mecnun Hikâyesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, I/1, Erzurum 1970, s. 25-32; a.mlf., "Hamdullah Hamdi'nin Yeni Bir Leylâ ve Mecnun Nüshası ve Metin Tenkidî Hakkında Bazı Düşünceler", *JTS (Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı)*, III (1979), s. 307-342; Şevket Rado, *Türk Hatıratları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 67; *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu* (haz. Nail Tuman), İstanbul 1961, s. 22-42; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 238; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 240-243; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 108; a.mlf., "Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı", *TDAY Belleten* (1968), s. 173-211; Zdenka Veselá, "Hamdi, Mehmed Hamdullah", *DOL*, III, 68-69; Ahmet Topaloğlu, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi*, İstanbul 1976, hazırlayanın girişi, I, 17-18; M. Naci Onur, *Hamdullah Hamdi: Yusuf u Züleyha (İnceleme-Metin)* (doktora tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Ed.Fak.; a.mlf., *Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi, Yusuf ve Züleyha-İnceleme ve Seçmeler*, Ankara 1986; a.mlf., "Ak-Şemseddin-Zâde Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Züleyha Mesnevisindeki Önemli Motifler", *TK*, sy. 258 (1984), s. 651-658; Zülfü Güler, *Hamdullah Hamdi: Leylâ ve Mecnun (İnceleme-Metin)* (doktora tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Ed.Fak.; Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi'nde Tipler ve Motifler* (doktora tezi, 1993), İÜ Ed.Fak.; Cahit Kavcar, "Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sı", *TDAY Belleten* (1968), s. 157-172; Hasibe Maziçoğlu, "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *TDe.*, VI/1, (1974), s. 35-37; Hüseyin Ayan, "Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyhâ Mesnevisindeki Gazeller", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 5, Erzurum 1974, s. 31-50; Âmil Çelebioğlu, "Kıyâfe (t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri", a.e. (*Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*), sy. 11, Ankara 1979, s. 305-348; Mes'ad S. Al-Shaman, "Hamdu'llah Hamdi'nin Tuhfetül-'Uşşâk Adlı Mesnevisi", *JTS*, XV (1991), s. 169-256; M. Fuad Köprülü, "Hamdi", *İA*, V/1, s. 183-186; Fahir İz, "Hamdi, Hamd Allah", *EP* (İng.), III, 131-132; "Hamdi, Hamdullah", *TDEA*, V, 82-83.

ZEHRA ÖZTÜRK

HAMDULLAH el-MÜSTEVFÎ

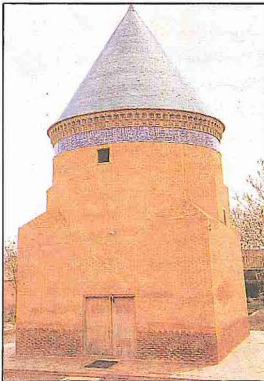
(حمدا لله المستوفي)

Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed
b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni
(ö. 740/1340'tan sonra)

İranlı tarihçi ve coğrafyacı, şair.

Arap asıllı Şîî bir ailenin çocuğu olarak 680'de (1281) Kazvin'de doğdu. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in saflarında savaşarak şehid düşen Hür b. Yezid er-Riyâhî'nin ahfadındandır. Ailesi, onun doğumundan uzun zaman önce Kazvin'e gidip yerleşmiş ve Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh döneminden (833-842) Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'ye kadar (998-1030) bazı aralıklar hariç şehrin idaresini elinde tutmuştu. Büyük dedesi Emînüddin Nasr, dedesi ve babası Irak'ın müstevfî'si oldukları için aile "Müstevfiyân" lakabıyla anılır. Hamdullah'ın kardeşi Zeynüddin Muhammed de İlhanlılar'ın meşhur veziri Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî tarafından müstevfî tayin edilmişti. Olcaytu zamanında iyi bir kâtip olarak temayüz eden Hamdullah 1311'de Kazvin, Ebher, Zencan ve Târimeyn'in malî işlerinin teftişiyile görevlendirildi. Bu münasebetle Sultâniye, Tebriz, Bağdat, İsfahan ve diğer bazı şehirleri gezmiş ve buralardaki kütüphanelerde incelemelerde bulunmuştur.

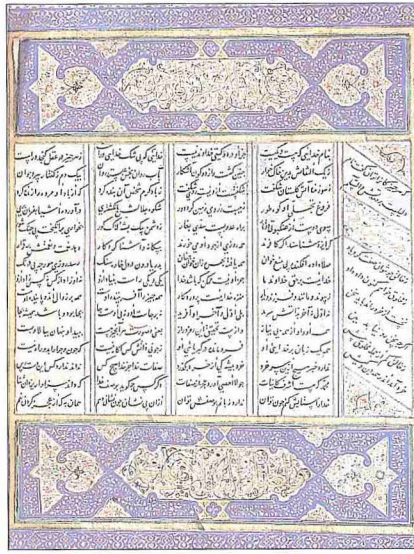
Hamdullah gençliğinde tarih kitaplarıyla ilgilendirilmiş, âlim, edip ve şairlerin meclislerine katılmaktan hoşlanırdı; özellikle Reşidüddin'in meclislerine devam ederdi. Reşidüddin'in öldürülmesi üzerine devrin bütün âlim ve düşünürleri gibi o da gözden düştü. Ancak Ebû Said Bahadır Han devletin giderek çöküşe sürüklendiğini görünce kabiliyetli ve dirayetli insanları tekrar göreve getirme ihtiyacını hissederek Reşidüddin'in oğlu Gıyâseddin Muhammed'i vezir tayin etti (1328).

Hamdullah
el-Müstevfî'nin
türbesi –
Kazvin /
İran

Hamdullah da onun hizmetine girdi ve *Nüzhetü'l-kulûb*'u tamamladığı 740 (1340) yılından sonra Kazvin'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Târîh-i Güzîde**. Müellifin 730'da (1330) Vezir Gıyâseddin Muhammed'e takdim ettiği Farsça umumi bir tarihtir. Taberî, İbnü'l-Esîr, Atâ Melik Cüveynî ve Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî gibi birçok tarihçinin eserinden istifade edilerek yazılan *Târîh-i Güzîde* Hamdullah'ın yaşadığı dönemle ilgili değerli bilgileri ihtiva etmekte olup özellikle İlhanlı tarihi için başvurulması gereken önemli bir kaynaktır. Eserin Edward G. Browne (E. J. W. Gibb Memorial Series, nr. XIV/1, Leyden-London 1910) ve Abdülhüseyin Nevâî (Tahran 1364) tarafından gerçekleştirilen iki neşri bulunmaktadır. 2. *Zafernâme*. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sine nazîre olarak yazılmış, Hz. Peygamber'den başlayarak 734 (1334) yılına kadar gelen 75.000 beyitlik manzum bir tarihtir. Müellif kırk yaşında yazmaya başladığı bu eserini 735'te (1335) tamamlamıştır. Her biri müstakil bir eser şeklinde üç ciltten oluşan kitabın "Kısmü'l-İslâmiyye min Kitâbi Zafernâme" başlıklı 25.000 beyitlik I. cildinde Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler dönemleri anlatılmaktadır. "Kısmü'l-ahkâmiyye min Zafernâme fi zikri'l-'Acem" başlığını taşıyan 20.000 beyit hacmindeki II. ciltte Saffârîler, Sâmanîler, Gazneliler, Gurlular, Deylemîler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Hârizmşahlar, Fars Atabegleri (Salgurlular) ve Kirman'da hüküm süren Karahıтай asıllı Kutluğhanlılar hakkında bilgi verilmektedir. 30.000 beyitten meydana gelen III. ciltte ise "Kısmü's-sultâniyye min Kitâbi Zafernâme fi zikri'l-Moğol" başlığı altında Türkler'in ve Moğollar'ın menşeiinden, Oğuz Han'dan, Cengiz Han'dan, onun atalarıyla ahfadından ve 731 (1331) yılına kadar gelen İlhanlı tarihinden bahsedilmektedir. Türk ve Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından olan *Zafernâme*'nin yazma nüshaları British Museum ile (Or., nr. 2833) İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (nr. 2041-2042) bulunmaktadır. 3. *Nüzhetü'l-kulûb*. Müellifin, dostlarının ricası üzerine telifine başlayıp 740'ta (1340) tamamladığı eser coğrafya ve kozmografyaya dairdir. Müstevfî bu kitabı yazarken Ahmed b. Ebû Abdullah'ın *et-Tibyân*, İbn Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Şuverü'l-ekâlîm*, Ebû'l-Fidâ'nın *Takvimü'l-büldân*, Zekeriyâ el-Kaz-

vinî'nin 'Acâ'ibü'l-mahlûkât, Âgârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-'ibâd, İbnü'l-Belhî'nin *Fârsnâme* adlı eserlerinden ve birçoğu günümüze ulaşmayan çeşitli kaynaklardan faydalanmış, ayrıca derlediği bilgilere önemli ilâveler yapmıştır. Kitapta, İlhânlılar devrinde İran'daki siyasi taksimat ve eyaletlerden toplanan vergiler hakkında da geniş bilgiler bulunmaktadır. *Nüzhetu'l-ḳulûb* kozmografya hakkında bir giriş, üç esas bölüm (makale) ve bir hâtimeden oluşur. Birinci bölümde mineraller, botanik ve zoolojiyle ilgili bilgiler verilmekte, ikinci bölümde insanın vücut yapısı, ahlâkî vasıfları ve melekelelerinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm coğrafyaya ayrılmış olup dört kısımdan oluşmaktadır. Orijinal bilgiler ihtiva eden birinci kısımda Mekke, Medine, Kudüs ve Mescid-i Aksâ; ikinci kısımda İran'ın maliyesi, coğrafyası, eyalet, vilâyet, kaza, nahiy ve köyleri, yol ve menzilleriyle dağları, nehirleri, deniz ve gölleri, maden ve mineralleri; üçüncü bölümde komşu ülkeler, son bölümde de diğer bazı ülkelerin coğrafi durumu incelenmektedir. İlhânlılar hakkında verilen bilgiler tamamen devletin resmî vesikalarına dayanmaktadır; Selçuklular hakkındaki bilgiler ise *Risâle-i Melikşâhi* ve *Risâletü's-Senceriyye* gibi günümüze intikal etmeyen kitaplardan alınmıştır (İA, V/1, s. 188). Hâtimesinde dünyadaki tuhaf ve garip şeylere de (acâibü'l-mahlûkât) yer verilen eser tarihî coğrafya ve sosyal tarih açısından önemli bir kaynaktır. Özellikle 1336 yılı İlhânlı bütçesinden bahsedilirken anlatılanlar, Anadolu'da hangi vilâyet ve şehirlerin fiilen Moğollar'a tâbi olduğunu göstermesi bakımından büyük değer taşımaktadır. İlhânlılar devrinde İran'ın beşerî coğrafyası, idarî teşkilâtı, ticarî ve iktisadî hayatı için yegâne kaynak olan *Nüzhetu'l-ḳulûb*'un tamamı ilk defa Melikü'l-küttâb Mirza Muhammed Şirâzî tarafından neşredilmiş (Bombay 1311), C. Schéfer de Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem, Azerbaycan, Mugan, Arrân, Şirvan ve Gürcistan'la ilgili kısmını Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sinin zeylinde yayımlamıştır (*Supplément au Siassetnâme*, Paris 1897, s. 141-230). Daha sonra Guy le Strange eserin coğrafya kısmının tenkitli neşrini yapmış (E. J. W. Gibb Memorial Series, nr. XXIII/1, Leiden-London 1915; Tahrân 1362; Frankfurt 1993) ve arkasından da İngilizce'ye çevirmiştir (aynı seri, nr. XXIII/2 [1919]; Frankfurt 1993). Bundan başka kitabın tamamı De-bîr-i Siyâkî (Tahrân 1336 hş.), zoolojiye ait kısmı ise İngilizce tercümesiyle birlik-

Hamdullah el-Müstevfî'nin *Zafarnâme* adlı eserinin ilk sayfası (TIEM, nr. 2041)

te John Stephenson tarafından yayımlanmıştır (London 1928).

BİBLİYOGRAFYA:

Müstevfî, *Nüzhetu'l-ḳulûb* (Strange), nâşirin mukaddimesi; a.mlf., *Târîh-i Güzide* (Nevâî), nâşirin mukaddimesi; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 418-419; Suppl., s. 98, 172-173; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmî Târîh ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 318-329; Browne, *LHP*, III, 87-100; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 81-84; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihin fi 'ahdi'l-Moğol ve'l-Türk-mân*, Bağdad 1376/1957, s. 191-193; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 630-632; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-'edebi'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 396-398; Hânâbâ, *Fihrist*, V, 5188; H. M. Elliot, *Bibliographical Index to the Historians of Muhammadan India*, Delhi 1976, I, 75-77; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975, s. XV; Neffîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 144; Safâ, *Edebiyyât*, III, 1276-1280; a.mlf., *Gencîne-i Sûhan*, IV, 303-304; Zeki Velidî Togan, *Tarihî Usûl*, İstanbul 1985, s. 197, 202; a.mlf., "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİT*, I (1931), s. 21-27; a.mlf., "Hamdullah Müstevfî", *İA*, V/1, s. 186-188; Ali Abdullâh ed-Edifâ, *İshâmü 'ulemâi'l-'Arab ve'l-müslimîn fi 'ilmi'l-hayevân*, Beyrut 1406/1986, s. 392-393; Barthold, *Türkistan*, s. 52-53; Nosratollah Rastegar, "Hamdu'llâh Mustafaufi Historisches Epos Zafarnâme", *WZKM*, LXXIX (1989), s. 185-194; V. F. Büchner, "al-Kazwini", *EI*, IV, 844-845; B. Spuler, "Ḥamd Allâh", *EI* (Ing.), III, 122.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER

(bk. TANRIÖVER, Hamdullah Suphi).

HAMDÜN el-KASSÂR

(حمدون القصار)

Ebû Sâlih Hamdün b. Ahmed
b. Umâre en-Nisâbüri
(ö. 271/884)

Mutasavvîf,
Melâmetiyye akımının
ilk temsilcisi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklardan dinî tahsilini Horasan bölgesinde tamamladığı, Süfyân es-Sevrî mezhebine bağlı olduğu, hadis öğrendiği ve rivayet ettiği anlaşılmaktadır (Zehebî, XIII, 51). Hücûvrî, onun fıkıh ve hadiste en yüksek dereceye ulaştığını bildirir (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 226). Daha sonraki yıllarda tasavvufa ilgi duydu. Ali en-Nasrâbâdî ve Selm b. Hasan el-Bârûsî'nin sohbetlerine katıldı. Hamdün'u Melâmî fikirlere yönlendiren süfi Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859) olmuştur. Ebû Hâtîm el-Attâr ve Hâtîm el-Esam'dan feyiz alan Ebû Tûrâb sûfilere has şekil ve kıyafetlere ilk karşı çıkanlardandır. "Kim hırka giyerse, kim hankaha gidip oturursa dilencilik yapıyor demektir" sözü bu alanda söylenen en eski sözlerden biridir. Zehebî, Hamdün'un kabrinin Nişâbur yakınındaki Hîre'de bulunduğunu, Sülemî'nin onun hakkında bir menâkıbnâme yazdığını kaydeder (*A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 51).

III. (IX.) yüzyıldan itibaren tasavvufî hayatta şekil ve merasimin fazla itibar görmeye başlaması, ihlâs ve öze önem veren bu harekette bir sapma olarak değerlendirildi ve şekilcililiğe şiddetle tepki gösteren yeni bir akımın doğmasına yol açtı. Melâmiyye veya Melâmetiyye adını alan bu akımın ilk temsilcisi Hamdün el-Kassâr'a göre "kıyananın knamasından korkmama" (bk. el-Mâide 5/54) esasına dayanan melâmet selâmeti terketmektir. Onun özellikle üzerinde durduğu konular ihlâs, tevazu, nefsin arzularına karşı çıkmak ve hayattan kopmadan çalışıp çabalamaktır. Nefsin arzularına karşı koyabilmenin en emin yollarından biri yüksek duygu ve davranışları gizli tutmak, günah ve kusurları ise insanlardan gizlemektir. Melâmet yolunun çetin olduğunu, bu yolun gereklerini herkesin yerine getiremeyeceğini belirten Hamdün el-Kassâr, Melâmetîler'in Mürcie kadar Allah'ın rahmet ve merhametinden ümitli, Mu'tezile kadar da azabından endişeli olması gerektiğini söyler (Sülemî, *Tabakât*, s. 129; Ebû Nuaym, X, 231). Müridi Ab-